

Усе це дає підстави до таких узагальнень: проблема несформованості читацьких умінь учнів є соціальною. Для її вирішення треба консолідувати зусилля педагогів, батьків, громадськості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горошкіна О.М., Колесникова Є.І., Нікітіна А.В. Повторюймо українську. 5 клас: Навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2001. – 96с.
2. Голуб Н. Щоб учитися читати було цікаво: використання індивідуальних карток//Палітра педагога. – 1999. – №2. – С.17–19.
3. Джежелей О. Диференційований підхід до формування навички читання у чотирирічній початковій школі // Почат.шк. – 2002. – №4. – С.10–11.
4. Ігнатенко Н. Основні етапи роботи над художнім твором на уроках читання // Педагогіка і психологія. – 2000. – №3. – С.44–51.
5. Кучеренко Є.М. Виразне читання як один із засобів розвитку мови учнів.
6. Однолько В.Г. Читання // Укр. мова та літ. в шк. – 1988. – № 3. – С. 59–64.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. проф. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.

УДК 371.3

Резніченко Н.О.

ЛІНГВІСТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОБОТИ НАД ВИРАЗНИМИ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НА УРОКАХ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена визначенню лінгвістичних передумов роботи над виразними засобами художнього тексту на уроках російської мови. У статті розглянуто категорію виразності як лінгвістичне поняття і виразні засоби мови у відповідності до всіх рівнів мовної системи. Ключові слова: художній текст, категорія виразності, виразні засоби мови.

The article focuses on some linguistic preconditions of the research as for expressive means of artistic texts at the Russian language lessons. The article examines the categories of expressiveness as linguistic phenomenon, the notion “expressive means of the language”. Key words: artistic text, category of expressiveness, expressive means of the language.

Сучасна концепція навчання мовам, у тому числі й російської, передбачає формування в учнів здібностей використовувати виразні засоби мови в різних комунікативних ситуаціях: при сприйнятті, відтворенні, створенні власних висловлень в усному та писемному мовленні. Оскільки при побудові текстів різних за стилем і типом висловлювання використовуються засоби всіх рівнів мовної системи, розуміння виразних можливостей усіх мовних одиниць є передумовою для розвитку зв'язного мовлення учнів.

Актуальність даного дослідження пояснюється і тим, що робота над виразними засобами (ВЗ) художнього тексту є одним із завдань шкільного курсу російської мови.

Для встановлення лінгвістичних передумов роботи над ВЗ художнього тексту на уроках російської мови важливим є визначення ключових понять: художній текст, категорія виразності, виразні засоби мови та ін.

Мета даної статті – розглянути категорію виразності як явища лінгвістики, поняття “виразні засоби мови”.

Категорія виразності входить до системи категорій таких розділів мовознавства, як стилістика, риторика, культура мовлення, теорія літератури. Проблема виразності тісно пов'язана з загальними завданнями розвитку мовлення учнів. Л.П.Федоренко, формулюючи закономірності засвоєння мови, виділяє серед них наступну: “Речь усваивается, если приобретает способность чувствовать выразительные коннотации (оттенки) лексических, грамматических, фонетических языковых значений” [8: 32].

Вивченням художнього тексту, його виразних можливостей, функціонуванням мовних одиниць у художньому мовленні займалися відомі лінгвісти: М.М.Бахтін, Р.А.Будагов, В.В.Виноградов, Г.О.Вінокур, І.Б.Голуб, А.І.Єфімов, Ю.М.Лотман, В.П.Ковальов, М.М.Кожина, Л.А.Новіков, О.М.Пешковський, О.О.Потебня, Д.Е.Розенталь, М.М.Шанський, Л.В.Щерба та ін. До проблеми виразності як лінгвістичної категорії зверталися Н.В.Арнольд, Л.Г.Барлас, Б.М.Головін, М.І.Ільяш, О.В.Кацапінська та ін.

Учені, розглядаючи вживання слова “**виразність**” у лінгвістичних і літературознавчих працях, звертають увагу на відсутність “чіткої термінологічності” і навіть на “нетермінологічність значення” цього слова [6: 25]. Тому в підручниках з російської мови та літератури значення терміна “виразність” дотепер не визначено, а використання терміна непослідовно.

У лінгвістичних і літературознавчих працях виразність визначається як властивість мовлення, окремих його елементів, тексту в цілому; як явище лінгвістики виразність являє собою комунікативну якість. У цьому плані виразності властива багатофункціональність, вона характеризує мовлення, організація якого “способна удержать внимание читателя (слушателя)” [5: 43].

На думку Н.В.Арнольд, виразність – це якість художнього твору, яка пов'язана з умінням художника загострити, підкорити характерне в зображуваному явищі, сконцентрувавши матеріал з метою посилення його впливу на глядача, читача, слухача [1: 17].

На думку Б.М. Головіна, виразністю мовлення називаються такі особливості його структури, що підтримують увагу та інтерес у слухача або читача; відповідно до цього, мовлення, якому властиві ці особливості, буде називатися виразним [2: 182]. В.І.Капінос дає таке визначення: “если говорящий учитывает и адекватно передает в своей речи ситуацию общения (то есть при отборе слов и конструкций заботится о том, чтобы обеспечить обратную связь, вызвать именно у этого слушателя нужную реакцию на сообщение) – интеллектуальную (обеспечить понимание), эмоциональную (пробудить чувство), волевую (заставит действовать), мы говорим о выразительности речи” [5: 27].

М.І. Ільяш трактує виразність у широкому і вузькому розумінні, розглядаючи її у співвідношенні з образністю. Виразність у широкому розумінні – це всі ті засоби та прийоми, за допомогою яких у читача виникає особливий інтерес і підвищена увага до змісту й форми мовлення. У цьому випадку образність входить у поняття виразності: “все, что образно, то и выразительно, но не все выразительное образно”. Отже, існують необразні виразні засоби і виразність у вузькому розумінні, що виключає зі свого змісту образність. Звичайно, часом важко розмежувати виразні й образні (зображувальні) засоби, тоді користуються терміном “зображувально-виражальні засоби” [3: 131]. Учений бачить доцільність у розгляді зображувальних і виразних засобів мови окремо один від одного.

Вивчення спеціальної літератури показує що виразність мовних одиниць виявляється в їхній взаємодії на рівні звучання і вживання слова та формується, на думку Л.Г.Барлас, лінгвістичними (лінгвістична опозиція, тобто зіткнення або протиставлення мовних засобів) і екстралінгвістичними (ситуація спілкування та її мета – доречність мовлення) факторами.

У широкому розумінні виразними можуть бути названі будь-які мовні одиниці, якщо вони сприяють більш яскравому вираженню авторського задуму в мовленнєвому добутку. Такий підхід відбито в новітньому “Стилистическом энциклопедическом словаре русского языка” (М.: Флинта – Наука, 2003) М.М. Кожиной: “выразительными средствами являются такие языковые средства, которые способствуют точности, логичности, ясности, экспрессивности (эмоциональности, оценочности, интенсивности и образности) и обеспечивают полноценное (максимально приближенное к пониманию заложенной в тексте информации) восприятие речи адресатом” [7: 123]. Вибір і використання виразних засобів залежать від ситуації спілкування, обраного жанру, стилю і типу мовлення, а також від авторської індивідуальності.

Експериментальні дані підтверджують, що в процесі мовного аналізу художніх текстів переважна увага приділяється звичайно тропам і стилістичним фігурам, і іноді розглядаються засоби виразності відповідно до різних ярусів мови. У той же час виразні можливості одиниць різних мовних підсистем практично безмежні. Наведемо перелік найбільш розповсюджених мовних засобів, характерних для різних рівнів.

До **фонетичних** засобів виразності відносяться: звукові повтори, звуконаслідування, звукопис (алітерація, асонанс), звуковий символізм, милозвучність (і немилозвучність), паронімічна атракція, наголос, інтонація, ритм та ін.

До складу **лексичних** засобів виразності входять: багатозначні слова, омоніми, синоніми (у тому числі контекстуальні), антоніми (у тому числі контекстуальні), пароніми, стилістично забарвлена лексика, фразеологізми, лексика обмеженого вживання. Крім того, **тропи** (слова й обороти мовлення, які вживаються в переносному значенні): епітет, порівняння, алегорія, перифраз, евфемізм, метафора (розгорнута метафора), метонімія, синекдоха, літота, гіпербола, уособлення, іронія й ін.

Перелік **словотворчих** засобів виразності складають: експресивні афікси, словотворчі архаїзми, оказіоналізми (індивідуально-авторські неологізми), помилкова етимологія та ін.

Серед **граматичних** засобів виразності виділяють: синонімію частин мови, експресивні можливості різних частин мови, синонімію синтаксичних конструкцій, використання “звичайних” синтаксичних конструкцій у зображувально-виразній функції, парцеляцію і т.п., а також **фігури мовлення** (особливі синтаксичні конструкції, що підсилюють виразність мовлення): анафору, епіфору, інверсію, антитезу, градацію, оксюморон, паралелізм, еліпсис, умовчання, повтор, риторичне питання, риторичний вигук, риторичне звертання та ін. [7].

Виразні засоби мови іноді зводять до так званих зображувально-виражальних, тобто тропам і фігурам. Однак ми дотримуємось науково-обґрунтованої точки зору Б.М.Головіна про те, що **“выразительность могут усиливать единицы языка всех его уровней – начиная со звуков и кончая синтаксисом и стилями”** [2: 187].

Дослідження лінгвістичних передумов розвитку зв'язного мовлення учнів показує, що умовою ефективної роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів у процесі оволодіння виразними засобами художнього тексту є усвідомлення учнями практичним шляхом без визначення термінів таких лінгвістичних понять, як художній текст, категорія виразності, виразні засоби мови та ін.

Під час вивчення праць лінгвістів ми дійшли наступних **висновків**, на яких ґрунтується наша методика:

- виразність – це мовний ефект, що виникає в результаті постійної тенденції говорючих (пишучих) до найбільш повної адекватності виражень;
- виразність у художньому тексті виявляється за допомогою засобів різних рівнів мовної системи в комплексі з різними стилістичними прийомами;
- усі рівні мовної системи мають потенційні можливості впливати на почуття слухачів і читачів. Елементи всіх мовних рівнів – невичерпне джерело виразності;
- виразними засобами є такі мовні засоби, що сприяють точності, логічності, ясності, експресивності (емоційності, інтенсивності й образності) і забезпечують повноцінне (максимально наближене до розуміння закладеної в тексті інформації) сприйняття мовлення адресатом.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арнольд Н.В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности // Экспрессивные средства английского языка. – Л.: Ленинградский госпединститут им. А.И.Герцена, 1975. – С. 11-20.
2. Головин Б.Н. Основы культуры речи: Учеб. для вузов по спец. “Рус.яз. и лит.” – 2-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1988. – 320с.
3. Ильяш М.И. Основы культуры речи. – Киев-Одесса: “Вища школа”, 1984. – 187с.

4. Капинос В.И. Культура речи // Методика развития речи на уроках русского языка: Пособие для учителей /Н.Е.Богуславская, В.И.Капинос, А.Ю.Купалова и др. Под ред. Т.А.Ладыженской. – М.: Просвещение, 1980. – С.18-39.
5. Кацапинская Е.В. Изобразительность и выразительность художественной речи // Лексика. Терминология. Стили.: Межвуз. сб-к. – Горький, 1977. – В.6. – С.41-49.
6. Кацапинская Е.В. Определение выразительности и способы ее усиления //Проблемы экспрессивной стилистики. – Изд-во Ростовского ун-та. – 1987. – С.25.
7. Кожина М.Н. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М.: Флинта – Наука, 2003. – 696с.
8. Федоренко Л.П. Закономерности усвоения родной речи. – М.: Просвещение, 1984. – 160с.

УДК 37.03

Сидорович М.М.

ТЕОРЕТИЧНІ БІОЛОГІЧНІ ПОНЯТТЯ ЯК ПРОВІДНА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА, ЩО ЗАКЛАДАЄ В ШКОЛЯРІВ ОСНОВИ ТЕОРЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Стаття розглядає підходи до організації навчання біології у основній школі, завдяки яким формування теоретичних біологічних понять може наповнити певні компоненти підсистеми навчального середовища, що закладає в школярів основи теоретичного мислення.

The article considers approaches to organization of the biology teaching at the basic school, thanks to which forming theoretical biological notions can fill definite components of subsystem of educational environment, that mortgages in schoolboys of basis of theoretical thought.

Поняття “освітнє”, “педагогічне” або “навчальне середовище” все ще не одержали однозначного тлумачення як теоретичні категорії у педагогічній науці. Так, за визначенням В. Бикова, навчальне середовище – це штучна побудова система, структура і складові якої сприяють досягненню цілей навчально-виховного процесу [5].

Шкільний курс про живу природу, який входить до освітньої галузі “Природознавство”, призначений разом з іншими шкільними дисциплінами цієї галузі сприяти розумінню учнями науково-природничої картини світу, зокрема біологічної її частини, а також на основі цього розуміння закладанню в підростаючого покоління основ теоретичного мислення і наукового світогляду. Саме таким чином у Держстандартах освіти задекларована головна мета освітньої галузі “Природознавство”. Отже, до підсистем навчального середовища, яке необхідно створити під час вивчення цієї галузі, повинні увійти такі, які б сприяли досягненню зазначеної мети. Виходячи зі структури НПКС, теоретичні біологічні знання (ТБЗ) спроможні наповнити одну з підсистем цього навчального середовища. Тому створення різноманітних методичних моделей, що спрямовані на формування цього різновиду знань є актуальним.

Серед компонентів, що складають навчальне середовище за Биковим, є змістовно-інформаційний і технологічний. Перший визначається, відбиває і організується змістом навчання, інший містить моделі технологій навчання та їх складові [5]. Дидактична модель формування теоретичних біологічних знань в учнів загальноосвітньої школи завдяки принципам своєї побудови спроможна наповнити ці складові шкільного навчального середовища таким чином, що забезпечить в ньому закладання в учнів основ теоретичного мислення під час навчання біології. Зазначена модель розробляється у процесі довготривалого експериментального дослідження в науково-дослідній лабораторії методики загальної біології Херсонського державного університету. Головні принципи її побудови окреслені у наших попередніх публікаціях. Серед них одне з перших місць посідають